

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10155401>

Філюк С. М.

*кандидат географічних наук, доцент,
завідувач кафедри туризмознавства і краєзнавства,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
<https://orcid.org/0000-0001-9714-7102>*

Зарічняк А. П.

*викладач кафедри туризмознавства і краєзнавства,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
<https://orcid.org/0000-0001-7191-6583>*

ЕКОСИСТЕМНА БЕЗПЕКА ЯК ПАРАДИГМА ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ (НА ПРИКЛАДІ КРИЗИ COVID-19)

JEL Classification: L83

SECTION "ECONOMIC": Економіка

Анотація. Ця стаття присвячена обґрунтуванню доцільності позиціонування екосистемної безпеки у якості парадигми державної соціально-економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу з урахуванням досвіду пандемії COVID-19. Досліджено особливості державної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу з метою ідентифікації важелів зсуву парадигми у напрямку екосистемної безпеки. Конкретизовано загальні умови безпеки культурної та природної спадщини. Розкрито аспекти трансформації посткризової політики відновлення туристично-рекреаційних ресурсів на базі екосистемної парадигми. Конкретизовано вимоги до державної політики посткризового відновлення туристично-рекреаційного потенціалу. Наведено аргументи щодо можливості позиціонування екосистемної безпеки у якості парадигми державної соціально-економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу на прикладі пандемії COVID-19. Узагальнено ключові тенденції щодо зміни парадигми відновлення туристично-рекреаційного потенціалу під тиском загрози слабко передбачуваних криз медико-соціального характеру. Сформовано низку вимог до політики відновлення туристично-рекреаційного потенціалу, що засновується на екосистемному підході.

Ключові слова: туристично-рекреаційний потенціал, екосистемна безпека, сталий розвиток, пандемія, посткризове відновлення.

Annotation. Solving the problems of the development of tourism and recreation potential depends on the purposeful and coordinated activity of all stakeholders - the state, local self-government bodies, civil society institutions, as well as enterprises of the tourism and recreation industry and international partners. The basis of cooperation in achieving the goals of the development of tourism and recreation potential is the state policy in this area, which takes concrete form in the form of regulatory and legal acts and coordination documents (strategies, concepts, plans).

Solving social issues, ensuring the security of the state and performing its functions in crisis conditions are the priority tasks of the government today. At the same time, the duty of economic science is to prepare recommendations for the recovery and accelerated development of the national economy, which will allow, after the victory, to quickly fulfill the tasks set for Ukraine within the framework of European integration processes.

This article is devoted to justifying the expediency of positioning ecosystem security as a paradigm of state socio-economic policy in the field of restoration of tourism and recreation potential, taking into account the experience of the COVID-19 pandemic. Peculiarities of state policy in the field of restoration of tourism and recreation potential were studied in order to identify the levers of the paradigm shift in the direction of ecosystem security. The general conditions for the safety of cultural and natural heritage have been specified. Aspects of the transformation of the post-crisis policy of restoration of tourist and recreational resources based on the ecosystem paradigm are revealed. The requirements for the state policy of the post-crisis recovery of tourism and recreation potential have been specified. Arguments are presented regarding the possibility of positioning ecosystem security as a paradigm of state social and economic policy in the field of restoration of tourism and recreation potential using the example of the COVID-19 pandemic. The key trends regarding the change in the paradigm of the restoration of tourism and recreation potential under the pressure of the threat of weakly predictable crises of a medical and social nature are summarized. A number of requirements for the policy of restoration of tourism and recreation potential, based on the ecosystem approach, have been formulated.

Keywords: tourism and recreation potential, ecosystem security, sustainable development, pandemic, post-crisis recovery.

Вступ

Вирішення проблем розвитку туристично-рекреаційного потенціалу залежить від цілеспрямованої та скоординованої діяльності усіх стейкхолдерів – держави, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, а також підприємств туристично-рекреаційної галузі і міжнародних партнерів. Основою кооперації у досягненні цілей розвитку туристично-рекреаційного потенціалу слугує державна політика у цій сфері, що набуває конкретного втілення у вигляді нормативно-правових актів і координаційних документів (стратегій, концепцій, планів).

Протягом багатьох років розвиток туристично-рекреаційного потенціалу в Україні залишався практично поза межами інтересу уряду, уступаючи місце проблемам соціально-економічного і політичного характеру. Окупація Криму, гібридна війна, розпочата росією на Сході України, а згодом – відкрита військова агресія росії у лютому 2022 р. стали шокowymi подіями для України, випробуванням готовності народу відстоювати суверенітет і європейський вибір. Між подіями 2014 та 2022 р. українська економіка зазнала ще одного удару – поширення пандемії COVID-19, що стала загрозою для найбільш стійких економік світу.

Вирішення соціальних питань, забезпечення безпеки держави та виконання її функцій в умовах кризи є пріоритетними завданнями уряду сьогодні. Разом з тим, обов'язком економічної науки є підготовка рекомендацій щодо відновлення і прискореного розвитку національної економіки, що дозволить після перемоги швидко виконати завдання, поставлені перед Україною у рамках євроінтеграційних процесів.

У світлі кризи значної актуальності набули питання екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу, яким присвятили свої праці, зокрема, Miao L., Im J., Fu X., Kim H., Zhang Y.E.; Yan H., Wei H., Wei M.; Tulungen F., Batmetan J.R., Komansilan T., Kumajas S.C.; Jin X., Bao J., Tang C. та ін. Разом з тим, в українській науковій думці зв'язок пандемії, екосистемного підходу і державної політики у сфері туризму та рекреації залишається недостатньо висвітленим.

Метою цього дослідження є обґрунтувати доцільність позиціонування екосистемної безпеки у якості парадигми державної соціально-економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу з урахуванням досвіду пандемії COVID-19.

Результати

Післякризове відновлення туристично-рекреаційного потенціалу є традиційно складним питанням, вирішення якого потребує зміни парадигми. Глобальна криза з точки зору системного підходу може розглядатись як точка біфуркації, що приводить систему у новий стан. Проте людська психіка, суспільна свідомість і правова система є, зазвичай, недостатньо гнучкими для оперативного реагування на кризові події. Першочерговим питанням, яке постає у випадку, коли та чи інша сфера не потребує негайного втручання для забезпечення виживання людства чи окремих категорій людей є терміни втручання. Іншими словами, пріоритизація сфер державного втручання у зв'язку з кризою впливає на час вирішення проблем, що не мають принципового значення для підтримання життєдіяльності суспільства. Тим не менше, за результатами антикризового реагування перехід системи у стабільний стан тягне за собою подальшу зміну парадигми або ж політика виявляється неефективною.

З огляду на це, розглянемо особливості державної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу з метою ідентифікації важелів зсуву парадигми у напрямку екосистемної безпеки.

Розпочнемо обґрунтування парадигми екосистемної безпеки з короткого викладу міркувань стосовно безпеки туристично-рекреаційних ресурсів за нормальних умов.

Використання та охорона культурно-історичної та природної спадщини в туризмі здійснюється з урахуванням координації та стандартизації світової культурної та туристської діяльності ЮНЕСКО. Безпека туристичних ресурсів складає основу таких відносин що становлять конвенції та рекомендації ЮНЕСКО з охорони культурної, історичної та природної спадщини, які наголошують на важливості її збереження для подальшого розвитку туризму. Принципи співробітництва в галузях культури та туризму знайшли своє відображення у деклараціях, прийнятих у Манілі (1980 р.) та Мехіко (1981 р.), які спрямовані на реалізацію світової політики в галузі культури з урахуванням охорони та використання культурної, історичної та природної спадщини [1].

Культурну, історичну та природну спадщину прийнято ділити на такі категорії: надбання, що використовується в основному туристами (фестивалі, вистави, пам'ятники тощо); надбання змішаного користування (менш значні історичні пам'ятки та музеї, театри, заповідники та ін.); надбання, використовуване переважно місцевим населенням (громадянські споруди, культові об'єкти, кінотеатри, бібліотеки та інші). Спеціальний режим охорони передбачено, зокрема, для об'єктів всесвітньої спадщини, згідно з Конвенцією про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини [2].

Короткий аналіз основних норм міжнародного права щодо всесвітньої спадщини дозволяє констатувати: держава сама бере на себе зобов'язання щодо підтримки цінностей об'єктів всесвітньої спадщини на своїй території; держава підтверджує, що ці цінності є загальними, і всі країни зобов'язані співпрацювати для її охорони; держава бере на себе обов'язок виконувати рішення уповноважених органів Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини [3].

Умовами безпеки культурної та природної спадщини є [4]:

- збереження унікальності історичних територій, таких як стародавні міста, комплекси культової архітектури, історичні споруди, історико-культурні пам'ятки та інше;
- організація використання з урахуванням традиційних видів діяльності, що історично сформували такі території;

- запровадження нових інноваційних видів використання цих територій, що доповнюють господарські, соціокультурні та природні процеси, що склалися на них;
- розвиток туристичної інфраструктури із збереженням історичного вигляду території;
- створення нових об'єктів (парків, комплексів, центрів) відповідно до національних особливостей та традицій і наявності свого унікального, неповторного вигляду;
- сприяння порятунку найцінніших пам'яток культури та історії як цілісних архітектурно-ландшафтних та культурних комплексів;
- здійснення охорони та відновлення пам'яток культури та історії природного та традиційного ландшафтів, які є неминучими історичними цінностями;
- активне використання при формуванні туристичного продукту національного надбання, що включає штучні та природні, матеріальні та нематеріальні об'єкти, а також творчість місцевого населення (мистецтво, ремесла, фольклор).

Збереження культурних, історичних і природних ресурсів місцевості є істотним чинником масового залучення потенційних туристів і успішного розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку господарська діяльність людини в зонах рекреаційного відпочинку набула значного розмаху, що подекуди посилює негативний вплив на навколишнє середовище. Загальні темпи економічного розвитку та масштаби використання рекреаційних ресурсів досягають рівня виснаження і непропорційної експлуатації природних ресурсів, а також вимагають збільшення державних витрат на подолання наслідків кризових ситуацій і відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу. На глобальному рівні зміна характеру взаємодії людини з природою одержала визнання у вигляді всесвітнього поширення концепції сталого розвитку як загального плану вдосконалення політики екологічної безпеки. Провідні держави світу у своїх політиках розвитку враховують важливість екологічної політики для сталого розвитку рекреаційних зон та подолання проблем безпеки туристичних ресурсів, які є основою туристично-рекреаційного потенціалу України [2].

Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу у посткризовий період тісно пов'язане з ефективністю державної політики щодо комплексного розвитку еколого-економічних систем і усунення факторів, що негативно впливають на екологічну безпеку. Екосистемна парадигма вимагає досягнення рівномірності у розподілі та використанні ресурсів для забезпечення соціально-екологічного та економічного розвитку, збереження природних систем, підтримання їх цілісності та життєздатності, покращення якості здоров'я населення, оптимізації моделі економічного розвитку. Екосистемна парадигма охоплює три аспекти трансформації посткризової політики відновлення туристично-рекреаційних ресурсів [5]:

- екологічний – вдосконалення форм і методів раціонального використання рекреаційних ресурсів, створення сприятливих умов для відтворення;
- економічний – вдосконалення форм і методів комерційного господарювання, що виключає пряме використання природних ресурсів, підприємствами для підтримки економічної стабільності;
- соціальний – вдосконалення форм і методів оздоровлення населення, якості харчування, медичного обслуговування та реабілітації.

Метою такого підходу є забезпечення збереження та відновлення рекреаційних територій та біорізноманіття як необхідної умови підвищення якості життя та здоров'я населення.

Таким чином, за реалізації екосистемної парадигми в основу державної політики посткризового відновлення туристично-рекреаційного потенціалу має бути закладено забезпечення:

- комплексного підходу до збереження та раціонального використання туристично-рекреаційного потенціалу України;
- охорони навколишнього середовища;

- капіталізацію переваг України у сфері екологічного туризму (запаси чистої води та повітря, незаймані природні ландшафти, унікальна флора, фауна та ін.).

Розглядаючи у ретроспективі приклад кризи соціально-економічного характеру (пандемія COVID-19) як підстави для прискореного переходу до екосистемної парадигми відзначимо наступне.

Індустрії туризму у цілому та рекреаційного туризму зокрема першими відчували наслідки коронавірусної кризи – закриттям кордонів, ізоляцією, скасуванням великомасштабних заходів. Ці обмеження на тривалий час поставили під загрозу сферу туризму і діяльність суміжних галузей. Згасання кризових процесів не означало автоматичного відновлення туристично-рекреаційного потенціалу – у сфері туризму надалі спостерігатиметься скорочення споживчих витрат у зв'язку з віртуалізацією та пануванням соціальної дистанції.

Більшість держав пропонували та пропонують фінансові пакети (наприклад, податкові канікули, кредитні можливості, підтримку зайнятості), щоб пережити кризовий час. Тим не менш, цей період також можна розглядати як можливість виправити виявлені структурні проблеми у туристично-рекреаційній галузі та в інших галузях господарювання [6].

Ключовий наслідок коронавірусної кризи – встановлення обмеження на подорожі і соціальні контакти очевидно призведе до того, що майбутня політика відновлення туристично-рекреаційної галузі має бути орієнтована на утворення територіально-рекреаційних систем (ТРС). Припускаючи, що коронавірусна криза не стала останньою медико-соціальною катастрофою XXI століття, слід зважити на те, що майбутньому люди будуть віддавати перевагу відпочивати у місцях віддалених від густонаселених та забруднених міст у пошуках незвичайних природних зон для враження та відновлення здоров'я. Тому важливим заходом стабілізації і попередження майбутніх загроз туристично-рекреаційному потенціалу є розвиток ринок внутрішнього туризму з супровідним розширенням ТРС на основі GIS технологій та поступовим переходом на зовнішній, міжнародний рівень [7].

ТРС – географічний об'єкт особливого роду. Вона характеризується територіальною впорядкованістю об'єктів, їх щільністю, розміщенням та іншими властивостями. Виступаючи, власне, ресурсом та носієм різних ресурсів, територія набуває соціально-економічного значення. ТРС (рис. 1.) являє собою систему взаємодій між ландшафтною, виробничою та соціальною сферами [8].

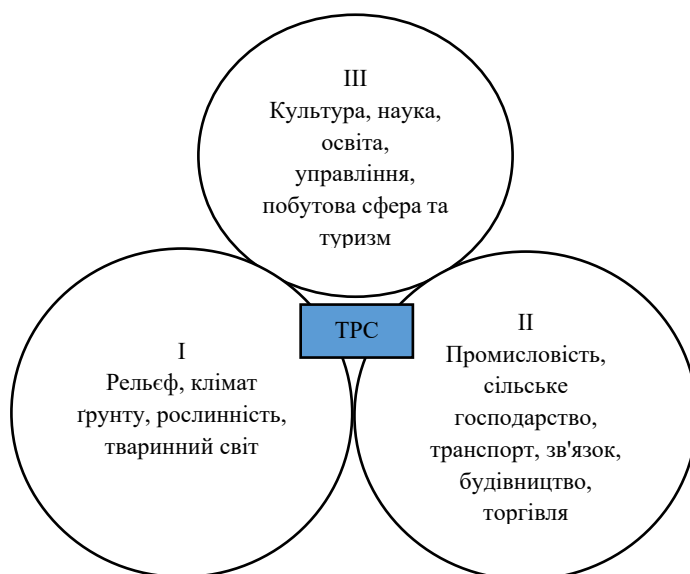

Рис. 1. Система ТРС

Джерело: [8].

Розвиток ТРС на території має комплексний характер, який включає процес пропорційної спрямованості між господарськими та соціальними елементами, ефективністю використання рекреаційних ресурсів та повного задоволення соціальних потреб населення. Основними центрами, що генерують та приймають туристські потоки, є соціально-економічно розвинені центри з високою часткою об'єктів інфраструктури. Периферійні райони відрізняються утрудненою транспортною доступністю та практично відсутністю комфортних засобів розміщення. Поглиблення знань до ТРС відкриває нові можливості щодо їх раціональної організації. Взаємне розташування територіальних систем дозволяє виділити цілісне поєднання елементів природного, культурного, соціального, економічного характеру.

Пропоновані теоретичні викладки щодо зміни парадигми державної соціально-економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу у посткризовий період вимагають обґрунтування з точки зору узгодженості концептуальних позицій, представлених у економічній науці за результатами осмислення феномену коронавірусної пандемії.

Одна з перших спроб спрогнозувати поведінку суб'єктів, які ухвалюють рішення в умовах пандемії COVID-19, належить Л. Мі-ао та ін. [9], які використовували теорію управління тероризмом як основу свого дослідження та передбачили кілька характерних проксимальних та дистальних моделей поведінки туристів, у тому числі з урахуванням їх психологічних, феноменологічних та поведінкових особливостей. Далі, Г. Ян та ін. [10], використовуючи еволюційну теорію ігор для аналізу поведінкової взаємодії стейкхолдерів, побудували сценарій моделі «еволюційної гри» між урядами, туристами та туристичним бізнесом, що визначає їх стратегічний вибір. З метою ілюстрації ролі стейкхолдерів у відновленні міжнародного рекреаційного туризму авторами проведено розрахунки з використанням програмного забезпечення MATLAB 2016, які показали, що на стратегію поведінки зацікавлених сторін у сфері міжнародного туризму впливає розвиток подій у сфері охорони здоров'я.

Підтвердженням актуальності концепції ТРС і діджитальних змін у майбутньому розвитку туристично-рекреаційного потенціалу за наслідками уроків коронавірусної кризи є результати дослідження Ф. Тулунгена та ін. [11], котрі вбачають можливості відновлення міжнародного туризму у швидкому розвитку сегмента електронного туризму (англ. – «e-tourism») як цифрового інструменту етапу планування туристичної поїздки. З іншого боку, результати дослідження Х. Ліп та ін. [12, с. 745], засновані на опитуванні 3388 потенційних китайських туристів, спрямовані на розуміння їхньої психології та поведінки в умовах пандемії COVID-19 демонструють наявність значного та стабільного сегменту ринку, що зберіг споживчу спроможність для виїзного туризму.

Дослідження сприйняття туристами нових реалій Б. Катхола та ін. [13, с. 116] проілюструвало зростання чутливості туристів до місць скупчення людей та інстинктивне прагнення уникнути таких місць у короткостроковій перспективі, що слід врахувати при реалізації туристичних сценаріїв і створенні туристичних продуктів на мікрорівні. При цьому у довгостроковій перспективі результати опитування проілюстрували потребу у подальшому сталому розвитку міжнародного туризму. Б. Катхола вважає, що пандемія COVID-19 стане поштовхом для розвитку рекреаційного туризму, заснованого на інноваціях, здатних забезпечити високу якість туристичного продукту та стійкість розвитку галузі.

UNWTO до основних факторів, які можуть сприяти ефективному відновленню міжнародного туризму, відносить: швидке та повсюдне проведення вакцинації (76%), значне зняття обмежень на поїздки (70%), скоординовані дії між країнами щодо протоколів (регламентів) подорожей (67%), наявність чіткої інформації про медичні протоколи та вимоги до в'їзду (42%), використання цифрових інструментів для підвищення безпечної мобільності (20%), доступне тестування на СОУЮ-19 (16%) [14].

Крім того, в умовах геополітичних ризиків та постпандемійного періоду масштабне використання цифрових технологій дозволить формувати нові бізнес-моделі туристичної індустрії

Експерти дотримуються думки, що стимулювання розвитку внутрішнього туризму є однією з основних тенденцій, які продовжать формувати туризм за умов пандемії COVID-19.

Відповідно до доповіді ООН «COVID-19 та трансформація туризму» [15], пріоритетними напрямками відновлення туризму після пандемії COVID-19 стануть:

- 1) пом'якшення соціально-економічних наслідків (збереження робочих місць, зміцнення довіри та безпеки);
- 2) підвищення конкурентоспроможності та стійкості (розвиток туристичної інфраструктури та підвищення якості послуг, що надаються, диверсифікація продуктів і ринків, просування внутрішнього туризму);
- 3) діджиталізація (цифровізація туристичної екосистеми, створення інноваційних рішень, інвестиції у цифрові навички);
- 4) екологізація (сприяння сталому розвитку, впровадження рішень, розвиток екотуризму);
- 5) координація та партнерство для трансформації сектора та досягнення цілей сталого розвитку.

За результатами проведеного дослідження можемо узагальнити ключові тенденції щодо зміни парадигми відновлення туристично-рекреаційного потенціалу під тиском загрози слабко передбачуваних криз медико-соціального характеру:

- 1) острах непередбачуваного скорочення в'їзного туризму впливатиме, з одного боку, на переорієнтацію держав на внутрішній туризм, а з іншого – сприятиме встановленню вищих стандартів безпеки у туристично-рекреаційній сфері для відновлення міжнародного іміджу;
- 2) кількість туроператорів і турагентів тяжітиме до скорочення, а характер роботи – до діджиталізації, що вплине на комунікативні канали між підприємствами туристично-рекреаційної індустрії і споживачами;
- 3) підтримання інвестицій у розвиток туристично-рекреаційного потенціалу вимагатиме додаткових зусиль для урядів держав, котрі повинні у своїй політиці демонструвати відкритість і готовність протистояти кризам медико-соціального характеру, захищати інтереси стейкхолдерів та у загальному дбати про реалізацію екосистемного підходу до відновлення безпеки у посткризовий період.

Висновки

За результатами проведеного дослідження ми обґрунтували важливість і перспективи переходу до екосистемної безпеки як парадигми державної соціально-економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу. Підсумовуючи проведене дослідження можемо сформулювати низку вимог до політики відновлення туристично-рекреаційного потенціалу, що засновується на екосистемному підході:

- сприяння встановленню відкритих партнерських зв'язків з суспільством, потенційними туристами, інвесторами та туристично-рекреаційними з метою усебічного сприяння розвитку галузі з дотриманням принципу захисту від можливого повторення глобальної кризи, спровокованої настанням загроз медико-соціального характеру;
- розробка стратегії, плану та забезпечення фінансування заходів стимулювання внутрішнього ринку туризму;
- оптимізація податкової політики для забезпечення гнучкого реагування на посилення загроз у сфері екосистемного відновлення і розвитку туристично-рекреаційного потенціалу;

- субсидування науково-дослідницької роботи щодо ідентифікації туристично-рекреаційних зон і розробки планів їх оптимального розвитку з урахуванням загроз медико-соціального характеру.

Список використаних джерел

1. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: Альтерпрес, 2002. 436с.
2. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг. Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
3. Виноградова О. В., Дарчук В. Г. Проблеми та стратегічні пріоритети розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні: регіональний аспект. Проблеми економіки. 2013. № 4. С. 183-191.
4. Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezheniya-kulturnoi>
5. Суєтнов Є.П. Екосистемний підхід як основа рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат. Екологічне право. 2020. Випуск 2. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2020/2/5.pdf>
6. Tourism Industry COVID Risk Scoreboard: Travel & Tourism Held Hostage by Coronavirus (July 8, 2021) (2021). Кноема. URL: <https://knoema.com/infographics/ymomxcd/tourism-industry-covid-risk-scoreboard-travel-tourism-held-hostage-by-coronavirus>
7. Кифяк В. Ф. Методи та принципи формування територіальних рекреаційних систем. Вісник ДІТБ. Серія управління підприємствами в туристичній сфері. 2013. Вип. 17. С. 51–54.
8. Рутинський М. Концепція життєвого циклу територіальної рекреаційної системи в сучасному теоретичному арсеналі рекреаційної географії. Вісник Львівського університету. Серія геогр. 2010. Вип. 38. С. 310–317.
9. Miao L., Im J., Fu X., Kim H., Zhang Y.E. Proximal and distal post-COVID travel behavior. *Annals of Tourism Research*. 2021. Vol. 88(9). P. 103159. DOI: 10.1016/j.annals.2021.103159
10. Yan H., Wei H., Wei M. Exploring Tourism Recovery in the Post-COVID-19 Period: An Evolutionary Game Theory Approach. *Sustainability*. 2021. Vol. 13(16). P. 9162. DOI: 10.3390/su13169162
11. Tulungen F., Batmetan J.R., Komansilan T., Kumajas S.C. Competitive intelligence approach for developing an e-tourism strategy post COVID-19. *Journal of Intelligence Studies in Business*. 2021. Vol. 11(1). Pp. 48-56. DOI: 10.37380/JISIB.V11I1.694
12. Jin X., Bao J., Tang C. Profiling and evaluating Chinese consumers regarding post-COVID-19 travel. *Current Issues in Tourism*. 2022. Vol. 25(5). Pp. 745-763. DOI: 10.1080/13683500.2021.1874313
13. Kainthola S., Tiwari P., Chowdhary N. Overtourism to zero tourism: changing tourists' perception of crowding post COVID-19. *Journal of Spatial and Organizational Dynamics*. 2021. Vol. 9(2). Pp. 115-137.
14. Impact assessment of the COVID-19 outbreak on international tourism. 2022. UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>.
15. Covid-19 and Transforming Tourism. Police Brief. 2020. UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/news/un-policy-brief-on-tourism-and-covid-19>